

A POGÁNYOK ELLEN ÍROTT SUMMA

I. Rész, 13. Fejezet: „Érvek Isten létének bizonyítására.”¹

AQUINÓI TAMÁS

<1> Miután megmutattuk, hogy nem hiábavaló dolog megpróbálni Isten létét bizonyítani, lépünk előre azon érvek lefektetéséhez, melyekkel úgy a filozófusok, mint az Egyház egyetemes tanítói bizonyították Isten létezését.

<2> Először azokat az érveket fogjuk lefektetni, melyekkel Aristotelés fog Isten létének bizonyításához. Ő két úton szándékozik ezt bizonyítani a mozgásból.

<3> Ezek közül az első a következő.² Mindaz, ami mozog, valami más által mozgattatik.³ Az érzékelés révén mármost világos, hogy létezik mozgó dolog, például a Nap. Ez tehát valami mozgató által mozgattatik. – Az őt mozgató vagy mozog, vagy nem. Ha nem mozog, akkor azt a tételt kapjuk, hogy szükséges felvennünk valamely mozdulatlan mozgatót [*movens immobile*]. És ezt nevezzük Istennek. – Ha ellenben mozgattatik, akkor valamely mozgató által mozgattatik. Így vagy a végtelenbe kell mennünk [*procedere in infinitum*], vagy el kell jutnunk valamely első mozdulatlan mozgatóhoz [*primum movens immobile*]. Fel kell tehát vennünk valamely első mozdulatlan mozgatót.

<4> Ebben a bizonyításban két tételt kell bizonyítani, tudniillik azt, hogy „mindaz, ami mozog, valami más által mozgattatik;” és azt, hogy „a mozgató és mozgott dolgok láncolatában nem lehet a végtelenbe menni.”⁴

<5> A Filozófus az elsőt három módon bizonyítja. Először így.⁵ Ha valami önmagát mozgatja, annak önmagában kell birtokolnia mozgásának forrását [*principium motus sui*]; különben nyilvánvalóan más által mozgattatik. – Szükséges az is, hogy

¹ Editio Leonina (Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angelici opera omnia iussu edita Leonis XIII P.M.), Vol. XIII, 30–34. A szövegnek már megjelent egy magyar fordítása Borbély Gábor tollából: Borbély Gábor – Schmal Dániel: *Skolasztikus filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 2020, 110–117.

² *Physica* VII, 1 (241 B). A *Physica* VII. könyvének célja bizonyítani, hogy „mindent, ami mozog, valami más mozgat.”

³ *Omne quod movetur, ab alio movetur.*

⁴ *...in moventibus et motis non sit procedere in infinitum.*

⁵ Tamás itt három posztulátumból megalkotja az érvelési platformot, és valójában csak a következő bekezdésben fogalmazza meg az első érvet – a bekezdés első mondata („A Filozófus az elsőt három módon bizonyítja”) így egyelőre félrevezető.

elsődlegesen mozgattassék; tudniillik, hogy saját maga és ne valamely része révén mozogjon, ahogyan az élőlény a lába mozgása révén; így ugyanis nem az egész mozog önmaga által, hanem a része, s az egyik rész által a másik rész. – Az önmagát mozgató dolognak továbbá oszthatónak [*divisibile*] kell lennie, s részeinek kell lennie; mert mindaz, ami mozog, osztható, amint ezt a *Physica* VI. könyve bizonyítja.⁶

<6> Ezek alapul vétele után így érvel. Amiről feltesszük, hogy önmagától mozgattatik, az elsődlegesen mozgattott dolog [*primo motum*].⁷ Ezért az egyik részének nyugalmból következik az egész nyugalma. Mert ha az egyik része nyugalomban volna, miközben egy másik része mozog, nem maga az egész lenne elsődlegesen mozgattott, hanem az a része, amelyik mozgattatik, miközben egy másik része nyugalomban van. Mármost semmi olyan dolog, ami nyugalomban van, amikor valami más is nyugalomban van,⁸ nem mozgattatik önmagától; mert aminek a nyugalma egy másik dolog nyugalmtól függ, annak mozgása is a másik dolog mozgásától függ; és így nem önmagától mozgattatik.⁹ Amiről tehát feltételeztük, hogy önmagától mozgattatik, az nem önmagától mozgattatik. Következésképp mindaz, ami mozgattva van, szükségképp valami más által van mozgattva.¹⁰

⁶ VI, 4 (234 B) és VI, 10, 3-5 (240 B). Mert ami nem osztható, annak nincs kiterjedése; és aminek nincs kiterjedése, az nem térbeli; márpedig a mozgás előfeltétele a tér (hiszen a mozgás helyváltoztatás), és ami nem térbeli, az nem mozoghat. – Ebben a bekezdésben Tamás egyelőre csak 3 olyan követelményt (posztulátumot) állít fel, amelyek szerinte szükségesek az „önmozgató” fogalmának meghatározásához. Az „önmozgató” vagy spontán mozgás a „más által mozgattva levés” alternatívája, amelynek lehetőségét Tamás a következőkben megpróbálja kizárni, hogy így bizonyítsa azt a tételt, hogy „mindent, ami mozog, valami más mozgatt.”

⁷ Az elsődlegesen mozgattott dolog a maga egészében mozgattja a maga egészét, tehát nem egy része mozgattja a többi részét.

⁸ Tehát aminek a nyugalma egy másik dolog nyugalmanak függvénye, mozgása pedig egy másik dolog mozgásának függvénye.

⁹ *Reductio ad absurdum*. Az „elsődlegesen mozgattott dolog” fogalma kizárja, hogy az ilyen dolog önmagát mozgassa.

¹⁰ Az érv formalizálva:

P1: Mindaz, ami önmagát mozgattja, elsődlegesen mozgattott dolog.

Definíció: „Elsődlegesen mozgattott dolog” az, amit nem egy része mozgatt.

Illusztráció: Ahogyan az élőlényt a lába.

P2: Ez azt jelenti, hogy ha egy része nyugszik, abból következik, hogy az egésze nyugszik.

Bizonyítás: Mert ha egy része nyugszik, miközben más része mozog, akkor maga az egész már nem elsődlegesen mozgattott dolog (hanem csak a mozgó része lesz az).

P3: De semmi sem mozgattja önmagát, ami nyugszik akkor, amikor valami más is nyugszik.

Bizonyítás: Mert aminek a nyugalma egy másik dolog nyugalmtól függ, annak a mozgása is a másik dolog mozgásától függ; tehát nem önmozgató.

C1: Tehát az, amiről feltételeztük, hogy önmagát mozgattja, nem mozgattja önmagát (*reductio ad absurdum*).

Corollarium: Tehát mindent, ami mozog, valami más mozgatt. (A kizárt harmadik elve alapján.)

<7> Nem mond ellen ezen érvek az sem, hogy valaki talán azt mondhatná, hogy annak, amiről feltesszük, hogy önmagát mozgatja, nem nyugodhat egy része; illetve hogy a rész csak *járulékosan* [*per accidens*] nyugodhat vagy mozoghat; ahogyan Avicenna alaptalanul állítja.¹¹ Az érv ereje ugyanis abban van, hogy ha valami önmagát elsődlegesen és saját erejéből [*primo et per se*] mozgatja, nem a részrei révén, akkor a mozgatva levése semmiképpen sem fog más dologtól függeni; de az osztható dolog mozgatva levése – miként a létezése is – a részeitől függ; és így nem lesz képes önmagát elsődlegesen és saját erejéből mozgatni. A bemutatott következtetés igazságához tehát nem szükséges mintegy abszolút igazként alapul venni, hogy az önmagát mozgató dolog egy része nyugalomban van; hanem elégséges, ha a következő feltételes tézis igaz: *Ha nyugalomban lenne a rész, akkor nyugalomban lenne az egész is.* Ez pedig igaz lehet akkor is, ha a feltétel [*antecedens*] lehetetlen; amiként a következő feltételes tézis is igaz: *Ha az ember számár, akkor esztelen.*

<8> Másodszor indukció révén bizonyítja, így. Mindaz, ami járulékosan mozog, nem önmagától mozog. Elvégre valami más mozgásának függvényében mozog. Ugyanígy nem önmagától mozog az a dolog sem, amelyik erőszaknak engedve [*per violentiam*] mozog, amint ez világos.¹² Azok a dolgok sem önmaguktól mozognak, melyek természetük folytán önmaguk által mozgatottak [*ex se mota*], hiszen tény,

- Az érv *nervus probandija* az, hogy az „elsődleges mozgatás” és az „önmozgatás” egymást kizáró fogalmak. Miután Tamás maga követeli az <5.> pontban, hogy ezeknek egyszerre kell vonatkoznuk az önmozgató dologra, ezért azt mondhatjuk, hogy az önmozgatás lehetetlenségét eleve kódolta a saját posztulátumaiban.

¹¹ *Sufficientia* II, 1. - A *Kitāb al-Shifā'* (latin *Sufficientia*) Ibn Sinā, azaz Avicenna filozófiai főműve, melynek részeit a XII-XIII. században fordították latinra Toledóban és Burgosban. A *Kitāb al-Shifā'* kompendiumában a negyedik szöveg Ibn Sinā metafizikája, melynek fordítója a kéziratok szerint Gerardus de Cremona (1117-1187) vagy Dominicus Gundissalinus (cca 1110-1190) volt. A *Kitāb al-Shifā'*-ban megelőzi Ibn Sinā logikája, fizikája és matematikája (Simone van Riet: „Traduction latine et principes d'édition,” 123-138, ezen belül 123-124, S. van Riet (ed.): Avicenna Latinus: Liber de philosophia prima sive scientia divina. Louvain: Peeters - Leiden, E.J. Brill, 1977, vol. 1). Miután a *Liber de philosophia prima* II. értekezése 1. fejezetében nincs szó az önmozgatás kérdéséről, ezért „*Sufficientia* II, 1” alatt nyilván Ibn Sinā fizikája II. könyvének 1. fejezetét kell érteni. - Ibn Sinā orvostudományi főműve az *Al-Qānūn fī al-ṭibb* (*Az orvostudomány kánonja*). - Műveinek korai kiadásai: *Metaphysica sive prima philosophia*. Venetiis: Bernardinus Venetus, 1495 (reprint: Frankfurt am Main: Minerva GmbH, 1966); *Canon medicinae* (trans. Gerardus de Cremona). Venetiis: Paganino de Paganini, 1507 (reprint: Hildesheim: Olms Verlag, 2003); *Opera philosophica*. Venetiis: Bonetus Locatellus Borgamensis, 1508 (reprint: Louvain: Édition de la bibliothèque S.J., 1961). Ibn Sinā filozófiáját teljes körűen áttekinti a következő honlap: iep.utm.edu/avicenna. Metafizikájáról részletes áttekintést ad a következő: iranicaonline.org/articles/avicenna-iv.

¹² Utalás az elemek természetes helyének és mozgásának aristotelési elméletére *Az égbolt* I. könyvében (lásd még: *Physica* VIII). Eszerint a szublunáris elemek mindegyikének van természetes mozgása, amely azonban legyőzhető a természetes mozgásával ellentétes, erőszakos mozgatással.

hogyan ezeket a lelkük mozgatja.¹³ Azok sem, amelyek természetük folytán mint nehéz vagy könnyű dolgok mozognak. Elvégre ezeket az mozgatja, ami elbük tesz vagy elvesz előlük egy akadályt.¹⁴ De mindaz, ami mozog, vagy önmagától [*per se*], vagy járulékosan mozog. Ha önmagától, akkor vagy erőszakkal engedve, vagy a természete folytán. Az utóbbi esetben vagy önmaga által, mint egy élőlény; vagy nem önmaga által, ahogyan a nehéz és a könnyű. Ezért mindent, ami mozog, valami más mozgat.¹⁵

<9> Harmadszor így bizonyítja.¹⁶ Semmi sem ugyanaz egyszerre működés, illetve képesség terén ugyanarra való tekintettel. De mindaz, ami mozgattatik – annyiban, amennyiben ilyen – képességben van; mivel *a mozgás egy képességben levő létező működése annyiban, amennyiben ez a létező képességben van.*¹⁷ Mármost mindaz, ami mozgat, működésben van, amennyiben mozgat; mert minden csak annyiban cselekszik, amennyiben működésben van. Tehát ugyanazon mozgás tekintetében semmi sem mozgató és mozgatott egyszerre. És így semmi sem mozgatja önmagát.¹⁸

<10> Tudnunk kell ugyanakkor, hogy Platón, aki feltételezte, hogy minden mozgató egyben mozgatott is, tágabban értelmezte a mozgás fogalmát, mint Arisztotelés. Arisztotelés ugyanis szigorú értelemben vette a mozgást mint olyat, ami egy képességben lévő létező működése annyira, amennyire képességben van;¹⁹ mely értelemben csak az osztható dolgok és a testek tulajdonsága, ahogy ezt Arisztotelés a

¹³ Az élőlények.

¹⁴ Az elemek: föld, víz, lég, tűz (Aristotelés: *Physica* VIII/4).

¹⁵ A bekezdés első hét mondata teljes indukcióval felsorolja a járulékos mozgás négy lehetséges fajtáját. Ezt a nyolcadik mondatban konstruktív dilemma (kizárólagos alternációra épülő *modus ponens*) követi, tehát először egy kizárólagos alternáció áll („mindaz, ami mozog, vagy önmagától, vagy járulékosan mozog”), azután a két lehetséges esetből külön-külön levonjuk azt az egységes következtetést, hogy a fent definiált értelemben véve nincsen önmagát mozgató dolog.

¹⁶ *Physica* VIII/5, 8 = 257 A.

¹⁷ *Physica* III/1, 7: Διηρημένον δὲ καθ’ ἕκαστον γένος τοῦ μὲν ἐντελεχείᾳ τοῦ δὲ δυνάμει, ἢ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια, ἢ τοιοῦτον, κίνησις ἐστίν („Miatán mindegyik nemből meg van különböztetve, mi teljesültség szerinti, és mi képesség szerinti, <ennek alapján azt mondhatjuk, hogy> a mozgás a képesség szerint létező dolog teljesültsége annyiban, amennyiben ilyen”), remacle.org – Tamás szövegében: *Motus est actus existentis in potentia secundum quod huiusmodi.*

¹⁸ Tamás a *Summa theologiae*-ban egyedül ezt az érvet alkalmazza az 1. *nervus probandi* bizonyítására, a másik kettőt nem. A szillogizmus a konstruktív dilemma egy változata, így formalizálható:

P1: Minden dolog vagy képességben van, vagy működik;

P2: Márpedig minden mozgatott képességben van (értelmezés: a mozgás definíciója);

P3: Márpedig minden mozgató működésben van;

Conclusio: Tehát semmi sem mozgató és mozgatott egyszerre.

Corollarium: Vagyis semmi sem mozgatja önmagát.

¹⁹ *actus existentis in potentia secundum quod huiusmodi.*

Physica VI. könyvében bizonyítja. Platón szerint ellenben az önmagát mozgó dolog nem test;²⁰ mivel ő mozgás alatt bármilyen működésre gondol, úgyhogy a megértés és a vélekedés is valaminek a mozgásai; amely beszédmódot Aristotelés is érinti a *De anima* III. könyvében.²¹ Ennek megfelelően mondotta tehát, hogy az Első Mozgató önmagát mozgatja, amennyiben érti és akarja vagy szereti magát. Ami bizonyos tekintetben nem mond ellent Aristotelés felfogásának; hiszen nincs semmi különbség aközött, hogy Platónt követve eljutunk valami elsőhöz, ami önmagát mozgatja, illetve aközött, hogy Aristotelés nyomán eljutunk egy elsőhöz, ami teljesen mozdulatlan.²²

<11> A másik tételt, tudniillik hogy *a mozgó és mozgatott dolgok láncolatában nem lehet a végtelenbe menni*, Aristotelés három érvel bizonyítja.

<12> Ezek közül az első a következő.²³ Ha a mozgó és mozgatott dolgok láncolatában a végtelenbe megyünk, akkor az összes ilyen dolog végtelen sok test lesz; mert mindaz, ami mozgatva van, osztható és test, amint ezt a *Physica* VI. könyve bizonyítja.²⁴ De minden test, amely mozgatott dolgot mozgat, a mozgás során egyszersmind maga is mozog. Következésképp mindama végtelen sok dolog

²⁰ Platón: *Phaidros* 245 C 5-246 A 2: ψυχή πᾶσα ἀθάνατος. τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον: τὸ δ' ἄλλο κινεῖται καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινεῖται, ἅτε οὐκ ἀπολείπον ἑαυτὸ, οὔποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. [...] ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτὸν τις λέγων οὐκ αἰσχυνεῖται. πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἐξῶθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον, ᾧ δὲ ἔνδοθεν αὐτῷ ἐξ αὐτοῦ, ἔμψυχον, ὡς ταύτης οὐσης φύσεως ψυχῆς: εἰ δ' ἔστιν τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖται ἢ ψυχὴν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη. – Platón a lélek halhatatlanságának e nevezetes bizonyításában először úgy határozza meg a lelket, mint önmagát mozgó dolgot; majd rámutat, hogy a testek vagy kívülről mozgatottak, vagy a bennük levő lélek által belülről mozgatottak. A test azonban egyik esetben sem mozgatja önmagát.

²¹ Aristotelés: *De anima* (A lélekről), III/7 = 431 A 1-7 és B 2-9.

²² A bekezdés azt a lehetséges filozófiai ellenvetést kívánja elhárítani, hogy ha a mozgás fogalmát nem Aristotelés, hanem Platón szerint értelmezzük, akkor úgy tűnhet, hogy mégis van önmozgás. Tamás ennek kivédése érdekében Platón *Phaidros*ának lélekfogalmára hivatkozik, amely szerint a lélek a mozgás forrása önmaga számára is: *archē kinēseōs*. Ha tekintetbe vesszük, hogy Aristotelés istene is mozgatja önmagát, amennyiben gondolkodik, akkor Platón, illetve Aristotelés szerint gondolkodva is ugyanazt az eredményt kapjuk: A platóni lélek mint első mozgó mozgatja önmagát; és Aristotelés istene mint első mozgó szintén mozgatja önmagát.

²³ *Physica* VII, 1 = 241 B 33-243 A 31: Ἄπαν τὸ κινούμενον ὑπὸ τινος ἀνάγκη κινεῖσθαι. Εἰ μὲν γὰρ ἐν ἑαυτῷ μὴ ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, φανερόν ὅτι ὑφ' ἑτέρου κινεῖται (ἄλλο γὰρ ἔσται τὸ κινεῖται) κτλ. – Mindent, ami mozog, valami más mozgat - de a mozgóókok láncolata nem lehet végtelen.

²⁴ *Physica* VI, 4 = 234 B 10-235 B 5: Κίνησις δ' ἐστὶν διαιρετὴ διχῶς, ἓνα μὲν τρόπον πῶ χρόνῳ, ἄλλον δὲ κατὰ τὰς τῶν μερῶν τοῦ κινουμένου κινήσεις κτλ. – Aristotelés itt a mozgás idő szerinti és a mozgó test részei szerinti oszthatóságát bizonyítja; valamint VI, 10 = 240 B 8-241 B 32: Δεδειγμένον δὲ τοῦτου φανερόν ὅτι πᾶν τὸ κινούμενον ἀνάγκη κενεῖσθαι πρότερον κτλ. – minden mozgás vagy változás egy korábbi mozgás vagy változás következménye.

egyszerre mozog, ha egyikük mozgatva van.²⁵ Az egyes test azonban – véges lévén – véges ideig mozgattatik. Ezért mindama *végtelen* sok dolog *véges* ideig mozog. Ez azonban lehetetlen. Lehetetlen tehát a mozgatók és mozgattottak láncolatában a végtelenbe menni.

<13> Hogy pedig a fent említett végtelen sok dolognak lehetetlen véges ideig mozognia, azt a következőképpen bizonyítja.²⁶ A mozgatónak és a mozgattottnak *egy* helyen kell lennie; amint ezt az egyes fajokban előforduló mozgások indukciójával bizonyítja. De testek csak folytonosság vagy érintkezés által [*per continuitatem vel contiguitatem*] lehetnek *egy* helyen. S így egyetlen végtelen dolog véges ideig mozog. Ami lehetetlen, ahogyan ezt a *Fizika* VI. könyve bizonyítja.²⁷

<14> A második érv ugyanennek bizonyítására ilyen. A rendezett mozgatókban és mozgókban – tudniillik amelyek egyikét valamely elrendezésnek megfelelően [*per ordinem*] mozgatja a másik – szükségképp megtaláljuk a következőt: Hogy ha elveszük az első mozgatót, vagy ha az eláll a mozgástól [*motione*], akkor a többiek egyike sem fog mozgani, és nem fog mozogni sem; mert az első a mozgás oka az összes többi számára. De ha a mozgatók és a mozgók egy bizonyos rend szerint a végtelenségig követik egymást, akkor nem lesz egy első mozgató, hanem minden úgyszólván középső mozgató [*media moventia*] lesz. Tehát a többiek egyike sem lesz képes mozogni. És így semmi sem fog mozogni a világon.²⁸

<15> A harmadik érv ugyanide érkezik, eltekintve attól, hogy fordított sorrendű, tudniillik a magasabbrendűből [*a superiori*] indul ki. És ilyen. Az, ami eszköz módjára [*instrumentaliter*] mozgat, nem tud mozgani, hacsak nincs olyasvalami, ami elsődlegesen [*principaliter*] mozgat. De ha a végtelenségig haladunk előre a mozgatók és a mozgattottak <láncolat>ban, akkor minden olyan lesz, mint ami eszköz módjára mozgat, mivel úgy vesszük fel őket, mint mozgattott mozgatókat, miközben nem lesz semmi elsődleges mozgatónak [*principale movens*] nevezhető dolog. Ezért semmi sem fog mozogni.

<16> És így világos mindkét állítás igazolása, melyeket alapul vettünk az első bizonyítás útján, melyen Aristotelés bizonyítja, hogy van egy Első Mozdulatlan Mozgató [*primum motorem immobilem*].²⁹

²⁵ Az aristotelési elgondolás szerint a világ azonnal megszűnne mozogni, amint a bolygóintelligenciák nem vágyakoznának az isteni tökéletesség imitációjára – szemben a karteziánus kozmogóniával, mely szerint Isten egyetlen kezdeti beavatkozására volt csak szükség ahhoz, hogy utána a világ külső beavatkozás nélkül mindig mozogjon (*Principia philosophiae* III).

²⁶ *Physica* VII, 1-2 = 241 B 33-245 B 2, lásd fentebb.

²⁷ *Physica* VI, 7 = 237 B 21-238 B 22: 'Ἐν ᾧ δὲ πρῶτω μεταβέβληκεν τὸ μεταβέβληκός, ἀνάγκη ἄτομον εἶναι κτλ. – a mozgás vagy változás pillanata oszthatatlan.

²⁸ A második *nervus probandi* („a mozgatóókok láncolatában nem lehet a végtelenbe menni”) bizonyítására Tamás ezt az egy érvet választja ki a *Summa theologiae*-ben (p.1, q. 2, a. 3).

²⁹ Tamás itt megismétli, hogy érvelésének célja legalább egy Első Mozdulatlan Mozgató létének bizonyítása. Az ezután kezdődő 2. aristotelési út már csak a végtelenbe menés kizárásával

<17> A második út ilyen.³⁰ Ha *minden* mozgató mozgatva van, akkor ez az előterjesztés vagy önmaga által [*per se*] igaz, vagy járulékosan [*per accidens*]. Ha járulékosan, akkor nem szükségszerű; hiszen ami járulékosan igaz, az nem szükségszerű.³¹ Megtörténhet [*contingens est*] tehát, hogy egyetlen mozgató sincs mozgatva. De ha egy mozgató nem mozog, akkor nem mozgat – amint ellenfelünk mondja. Megtörténhet tehát, hogy semmi sem mozog; hiszen ha semmi sem mozgat, akkor semmi sem mozog. Ezt azonban Aristotelés lehetetlennek tartja: hogy tudniillik van, amikor nincsen semmi mozgás.³² Ezért az első <feltevés> mégsem volt esetleges, mivel egy hamis kontingens állításból [*falso contingenti*] nem következik hamis lehetetlen állítás [*falsum impossibile*].³³ És így ez az előterjesztés: „mindent, ami mozog, valami más mozgat,” nem járulékosan volt igaz.³⁴

foglalkozik. Tamás itt abból indul ki, hogy már beláttuk: mindent, ami mozog, valami más mozgat, ezért minden mozgásban mozgatók láncolatával állunk szemben. A most következő gondolatmenet paradoxona, hogy az Istenhez való eljutás végett éppen ezt a tételt kell megcáfolnunk.

³⁰ Aristotelés: *Physica* VIII/5; lásd még az isteni változatlanág bizonyítását a Sth p. 1, q. 9-ben. Tamás itt Isten egyszerűségéből bizonyítja Isten mozdulatlanágát.

³¹ Ami járulékos, az esetleges.

³² *Physica* VIII/1 és *Metaphysica* XII/6: Aristotelés szerint az idő végességének bizonyításához fel kellene tételeznünk, hogy egy korábbi időben nem volt idő – vagyis az idő örökkévalóságát nem tudjuk az időfogalom feltételezése nélkül tagadni. Ez az abszurditás bizonyítja, hogy idő mindig volt. Miután pedig az idő a mozgás száma, ezért ha idő mindig volt, akkor mozgás is mindig volt (és ha mozgás mindig volt, akkor a világ is mindig volt).

³³ *Reductio ad absurdum*: Az „esetleges tévedés” az a kiindulási tézisünk volt, mely szerint „Megtörténhet, hogy egyetlen mozgató sincs mozgatva;” a „lehetetlen tévedés” pedig a konklúzió, mely szerint „van, amikor nincsen semmi mozgás.” Az abszurditás abban áll, hogy így egy esetleges feltevésből egy szükségszerű feltevés adódna, tehát a modalitás abszurd módon változna meg.

³⁴ Tamás hosszú távú célja itt annak bizonyítása, hogy a „Mindent, ami mozog, valami más mozgat” mechanikai főtétele érvényessége felfelé nem lehet végtelen, hanem a világ határánál véget ér. Így tudunk egy Első Mozdulatlan Mozgató léteire következtetni, aki a világ határán túl van. Aristotelés nyomán Tamás egy diszjunktív szillogizmussal bizonyítja, hogy a mechanikai főtétele érvényességi köre nem végtelen. Először azt az esetet vizsgálja, hogy a mechanikai főtétele esetlegesen igaz-e (két bizonyítás), majd azt, hogy önmaga által igaz-e. Miután mindkét úton negatív eredményt kapunk, ezért el kell vetnünk a kiindulási hipotézisünket („A mechanikai főtétele *minden korlátozás nélkül igaz*”), és el kell fogadnunk, hogy ez a tétel csak legalább egy korlátozással igaz. A bizonyítás ezért indirekt, közelebről *reductio ad absurdum*:

P1: A mozgatók láncolatának végtelenségét kimondó tétel vagy *per se*, vagy *per accidens* igaz;

P2: Ha *per accidens*, akkor nem szükségszerűen, hanem esetlegesen igaz;

P3: Ezért ez esetben előállhat az, hogy egyetlen mozgató sincs mozgatva;

P4: Ilyen esetben azonban a mozgatók nem is mozgatnak;

P5: Ez esetben azonban semmi sem fog mozogni (hiszen nincs, ami mozgatna);

P6: Márpedig Aristotelés bizonyítja, hogy ez lehetetlen (<*Metaphysica* XII/6; *Physica* VIII/>)

P7: Miután esetleges tévedésből nem következhet érvényes egy lehetetlen tévedés, ezért

C: Nem *per accidens* igaz a mozgatók láncolatának végtelenségét kimondó tétel.

<18> Továbbá, ha valamely két tulajdonság járulékosan kapcsolódik össze valamiben, és az egyiküket megtaláljuk a másik nélkül, akkor valószínű, hogy a másik is megtalálható lesz az egyik nélkül; ahogyan ha a „fehér”-et és a „múzsai”-t együtt megtaláljuk Sókratésban, s Platónban megtaláljuk a „múzsai”-t a „fehér” nélkül, akkor valószínű, hogy valaki másban megtalálható a „fehér” a „múzsai” nélkül. Ha tehát a „mozgató” és a „mozgatott” valamiben járulékosan kapcsolódnak össze, és a „mozgatott”-at megtaláljuk valamiben anélkül, hogy mozgatna, akkor valószínű, hogy a „mozgató” is előfordul <valamiben> anélkül, hogy az mozogna. – S ez ellen nem lehet felhozni két olyan dolog példáját, melyek egyike a másiktól függ; mert ezek a dolgok nem önmaguk által kapcsolódnak össze, hanem járulékosan.³⁵

<19> Ha mármost az említett előterjesztés *önmaga által* igaz, abból hasonlóképpen lehetetlenség vagy helytelenség [*inconueniens*] következik. A mozgatónak ugyanis vagy ugyanolyan fajú mozgással kell mozognia, amilyennel mozgat, vagy mással. Ha ugyanolyan <fajúval mozog,> akkor elkerülhetetlen, hogy a megváltoztató megváltozzék, illetve továbbá, hogy a gyógyító gyógyuljon, és a tanító tanuljon, és pedig ugyanazt a tudományt. Ez azonban lehetetlen: Hiszen aki tanít, annak már birtokolnia kell a tudományt, míg aki tanul, az szükségképp nem birtokolja azt; és így ugyanazt a dolgot birtokolni is fogja meg nem is, ami lehetetlen.³⁶ – Ha mármost a mozgás valamely más fajával van mozgatva, tudniillik úgy, hogy ami megváltoztat, az hely szerint mozgattatik; ami hely szerint mozgat, az növekedik; és így tovább: abból az következik, hogy miután a mozgásnak nincs végtelen sok neme és faja, ezért nem lehetséges a végtelenbe menni. És így lesz egy első mozgató, amelyet nem mozgat más dolog. – Hacsak azt nem mondja valaki esetleg, hogy történjen visszafordulás [*reflexio*] oly módon, hogy amikor a mozgás minden nemének és fajának végére értünk, vissza kell térni az elsőre; amint ha a hely szerint mozgató dolog megváltozik, és a változtató dolog növekedik, akkor a növekedő ismét legyen mozgatva hely szerint. De ebből ugyanaz következik, mint korábban; tudniillik hogy az, ami a mozgás valamely fajával mozgat, ugyanazon faj szerint mozgattatik, jóllehet nem közvetlenül, hanem közvetve.

<20> Az marad hátra tehát, hogy fel kell tételeznünk valami első, amit nem mozgat valami külső.³⁷

³⁵ Tamás a bekezdés utolsó tagmondata szerint feltételezi, hogy mozgatás és mozgatva levés összefüggése egy alanyban pusztán esetleges. Ezért találhatunk olyan mozgatottat, amelyik nem mozgat – és megfordítva: találhatunk olyan mozgatót is, amelyik nem mozgatott. Ezzel azonban még csak egy Első Mozdulatlan Mozgató lehetőségét bizonyítottuk, a valóságát nem.

³⁶ Tamás itt elhanyagolja azt a lehetőséget, hogy a tanár magából a tanításból is tanul, amennyiben felkészülés és magyarázat közben vagy tanulói kérdés nyomán mélyebben érti meg ugyanazt; illetve hogy a gyógyító a gyógyítás során ellentmondás nélkül mozoghat a mozgás ugyanazon fajtájával, mint a gyógyított, és ebből nem feltétlenül következik az, hogy maga a gyógyító is gyógyul.

³⁷ *Ergo relinquitur quod oportet ponere aliquod quod non movetur ab alio exteriori*: A megelőző három bekezdés közös végkövetkeztetésének levonása: Miután az aristotelési

<21> Miután azonban ha bizonyítottuk is, hogy létezik egy Első Mozgató, amelyet már nem mozgat más, külső dolog, abból még nem következik, hogy <ez az Első Mozgató> teljesen mozdulatlan, ezért Aristotelés továbbmegy, mondván, hogy ez kétféleképpen lehetséges.³⁸ Egyrészt úgy, hogy legyen amaz első dolog teljesen mozdulatlan. Ha ezt feltesszük, akkor elértük a célkitűzésünket [*propositum*]: Tudniillik azt, hogy legyen egy Első Mozdulatlan Mozgató. Másrészt úgy, hogy ez az első dolog mozgassa önmagát. S ez valószínűnek látszik: Mivel ami önmaga által létezik, az mindig korábbi annál, ami más által van; minélfogva a mozgatott dolgok körében is észszerű, hogy az első mozgatott dolog önmaga által mozog, nem más dolog által.

<22> De ha ezt elfogadják, akkor ismét ugyanaz következik. Mert nem lehet azt mondani, hogy az önmagát mozgató dolog teljes egésze mozgatja a <maga> teljes egészét;³⁹ mivel így a fent említett problémák következnenek, tudniillik hogy valaki egyszerre tanítana és lenne tanítva, s hasonlóképpen más mozgások [*motibus*] során is; továbbá hogy valami egyszerre lenne képességben és működésben - hiszen a mozgató annyiban, amennyiben ilyen, működésben van, a mozgatott viszont képességben. Az marad tehát, hogy az egyik része csupán mozgató, s a másik mozgatott. És így elértük ugyanazt, amit korábban: tudniillik hogy legyen valami mozdulatlan mozgató.

<23> De azt nem lehet mondani, hogy mindkét rész úgy mozgattatik, hogy egymást mozgatják; és azt sem, hogy az egyik rész mozgatja önmagát, és mozgatja a másik részt; sem azt, hogy az egész mozgatja a részt; se azt, hogy egy rész mozgatja az egészet; mivel ide nem illő premisszák következnenek, tudniillik hogy valami egyszerre mozgatna és mozgattatna a mozgás ugyanazon fájával,⁴⁰ és hogy egyszerre lenne képességben és működésben; valamint hogy az egész nem elsődlegesen lenne

mechanika 1. főtétele se *per se*, se *per accidens* nem igaz korlátlanul, ezért lehetséges, sőt szükséges feltételezni *legalább* egy olyan mozgatót, amely mozdulatlanul mozgat. Ez azonban kívül lesz a lehetséges tapasztalat határán, vagyis világonkívüli lény - Leibniz terminusával élve: *ens extramundanum* - lesz.

³⁸ Tamás itt Aristotelés nyomán rátér az Első Mozgó Mozgató (az állócsillagok ege) és az Első Mozdulatlan Mozgató (Isten) megkülönböztetésére a mozgatóokok láncolatának elején. A diszkusszió nagy része innen kezdve az Első Mozgó Mozgató mozgásának megértésére irányul. Ez olyan önmozgató, amelyik egyszerre mozgatva levés, de nem fizikai érintkezés útján, hanem ama vágy folytán, melyet az Első Mozdulatlan Mozgató indukál önmaga iránt az Első Mozgó Mozgatóban.

³⁹ Tamás fentebb a <6.> bekezdésben zárta ki a fizikai világ határain belül az önmozgató (spontán mozgás) lehetőségét.

⁴⁰ Meglepő, hogy Tamás szerint ez *inconveniens*, mert kétségtelenül van olyan mozgatólánc, melynek elemei a mozgás ugyanazon fajtájával mozgatnak és mozgattatnak.

önmozgató, hanem egy része révén. Az marad tehát, hogy az önmozgató dolog egy része szükségképpen mozdulatlan, és mozgatja a másik részét.⁴¹

<24> De miután azokban az önmozgatókban, melyek a mi környezetünkben vannak (tudniillik az élőlényekben) a mozgó rész (tudniillik a lélek) még ha önmagában véve mozdulatlan is, mégis mozgatva van járulékosan, ezért <Aristotelés> a továbbiakban megmutatja, hogy az első önmagát mozgatónak a mozgó része nem mozgattatik se önmaga által, se járulékosan.⁴²

<25> Hisz miután a környezetünkben lévő önmozgató dolgok – tudniillik az élőlények – mulandóak, ezért a bennük lévő mozgó rész járulékosan mozog. A mulandó önmozgató dolgokat mármost vissza kell vezetnünk valamely első önmozgatóra, amely örökkévaló. Ezért szükséges, hogy egy bizonyos önmozgatónak legyen valami olyan mozgatója, amely se önmaga által, se járulékosan nem mozog.⁴³

<26> Hogy pedig valamely önmozgatónak – elhelyezkedése folytán – örökkévalónak kell lennie, az nyilvánvaló. Ha ugyanis a mozgás örökkévaló, mint ő <Aristotelés> felteszi, akkor az olyan önmozgató dolgoknak, amelyek keletkeznek és pusztulnak, örökös keletkezniük [*generatio*] kell. De ezt az örökösséget nem okozhatja maguk az önmozgatók valamelyike; hiszen ő sem örökkévaló. De nem okozhatja az összes egyszerre sem; egyrészt azért nem, mert akkor végtelen sokan lennének; másrészt azért nem, mert nem egyszerre léteznek. Az marad tehát, hogy lennie kell valamely örökkévaló önmozgatónak, amely az alacsonyabbrendű önmozgatók örökös keletkezését okozza. S ezért ennek mozgatója se önmaga által, se járulékosan nem mozgattatik.

<27> Továbbá, az önmozgatókban azt látjuk, hogy egyesek új mozgásba kezdenek valami olyan mozgás folytán, amellyel nem az élőlény mozgatja önmagát – például mivel megemésztődött a táplálék, vagy megváltozott a levegő; amely mozgás révén járulékosan mozog maga az önmagát megmozdító mozgó [*motor*]. Ebből megérthetjük, hogy egyetlen olyan önmozgató sem mozog mindig, amelynek mozgatója önmaga által vagy járulékosan mozog. De az Első Önmozgató mindig mozog; különben a mozgás nem lehetne örökkévaló, mivel minden más mozgást az Első Önmozgató okoz. Az marad tehát, hogy az Első Önmozgatót egy olyan mozgó mozgatja, amely se önmaga által, se járulékosan nem mozog.

<28> Ennek a gondolatmenetnek nem mond ellent az sem, hogy az alacsonyabb körpályák [*orbium*] mozgatói örökkévaló mozgással mozognak, és mégis azt mondjuk, hogy járulékosan mozognak. Elvégre azt, hogy „járulékosan mozognak,”

⁴¹ *Relinquitur ergo quod moventis seipsum oportet unam partem esse immobilem et moventem aliam partem.* – Ez az „állócsillagok ege,” a legkülső égbolt.

⁴² *Physica VIII/6.*

⁴³ *Ergo necesse est aliquem motorem esse alicuius moventis seipsum qui neque per se neque per accidens moveatur.* (Lásd még: *Sententia in libros Metaphysicae, Liber XII, Lectiones 7-8 és 10-12; valamint Commentaria in libros Physicorum, Libri VII-VIII.*)

nem saját maguk alapján mondjuk, hanem mozgó részeik alapján, amelyek a felső körpálya mozgását követik.

<29> De mivel Isten nem része valamely önmozgatonak, ezért Aristotelés később a *Metaphysicájában* abból a mozgatóból kiindulva, amely egy önmozgató része, egy másik, teljesen elkülönült mozgatót vizsgál, aki Isten. Hisz miután minden önmozgató a vágy által [*per appetitum*] mozog, ezért annak a mozgatonak, amely egy önmozgató része, valamely kívánatos dolog [*appetibile*] végett kell mozgatnia. Amely följebb van nála a mozgásban; mert ami vágyakozik, az valamiképpen mozgással mozog; de a vágy tárgya [*appetibile*] egy egyáltalán nem mozgó mozgató. Ezért lennie kell valamely első, elkülönült, teljesen mozdulatlan mozgatonak, aki Isten.⁴⁴

<30> Úgy tűnik, hogy két dolog gyengíti meg az imént kifejtett gondolatmeneteket. Ezek közül az első az, hogy a mozgás örökkévalóságának feltevéséből indulnak ki; amelyről az egyetemes <egyház tagjai> [*Catholicos*] felteszik, hogy hamis.

<31> Erről mármost azt kell mondanunk, hogy a leghatékonyabb út Isten létének bizonyítására a világ örökkévalóságának feltételezéséből indul ki; ám ha ezt fölteszszük, kevésbé látszik nyilvánvalónak, hogy Isten van. Hiszen ha a világ és a mozgás újonnan [*de novo*] kezdődött, akkor világos, hogy fel kell tételezni valaminő okot, amely újonnan létrehozza a világot és a mozgást; mivel mindannak, ami újonnan keletkezik, szükségképp valamely újítótól [*innovatore*] kell vennie az eredetét; elvégre önmagát semmi sem vezeti ki képességéből működésbe vagy a nemlétből a létbe.⁴⁵

⁴⁴ *Oportet igitur esse primum motorem separatum omnino immobilem, qui Deus est.* – Az érv valójában még nem bizonyítja Isten teljes mozdulatlanságát.

⁴⁵ Tamás itteni megfogalmazása szerint a mozgásból vett bizonyítás erősebb (*efficacissima*), de kevésbé nyilvánvaló (*minus manifestum*), mint a hatóokokból vett érv. Ez ellentmondani látszik a *Summa theologiae* p. 1, q. 2, a. 3-ban mondottaknak, melyek szerint a mozgásból vett érv nyilvánvalóbb (*manifestior*) a többinél. A fenti bekezdés ugyanakkor önmagában véve csak annyit mond, hogy a biblikus teremtésteológia felől megkérdőjelezhető a mozgásból vett istenérv világossága, de azt nem állítja, hogy a mozgásból vett érv emiatt érvénytelen lenne. Tamás *A világ örökkévalóságáról* (*De aeternitate mundi*) szóló kis értekezésében ki is fejt, hogy nem elgondolhatatlan, és valójában a biblikus teremtésteológiával sem összeférhetetlen, hogy Isten öröktől fogva teremti a világot, vagyis hogy a mozgás és a világ örökkévaló (Aquinói Szent Tamás: *A világ örökkévalóságáról*. Fordította Borbély Gábor, a zárótanulmányt írta Geréby György. Budapest: Jósöveg Kiadó, 1998, különösen 19–23). Feltehetőleg az aristotelési filozófia tanítását tiltó sorozatos XIII. századi egyházi rendelkezéseknek is köszönhető, hogy Tamás maga jelzi: az egyház nem fogadja el a mozgás és a világ örökkévalóságáról szóló aristotelési tant. Tamás nem is megy bele az ellenérv cáfolatába, mivel ahhoz a teremtésfogalmat a fent jelzett módon át kellene értelmeznie, és ez veszélyes vállalkozás, amelyet Étienne Tempier püspök 1277-es rendelkezése be is tilt. Ezért ez az ellenérv cáfolatlanul marad. Másfelől valószínű, hogy Tamás nem is tartja szükségesnek az ellenérv cáfolatát, hiszen az, hogy a mozgásból vett érv kevésbé nyilvánvaló (tehát kevésbé plauzibilis is), nem teszi az érvet dialektikailag kevésbé hatékonyvá. Meggyőzőerő (plauzibilitás) és dialektikai hatékonyság (bizonyítóképesség) ebben az esetben talán éppen fordított arányosságban állnak.

<32> A második az, hogy az imént kifejtett bizonyításokban feltételezzük, hogy az első mozgató dolog – tudniillik az ég teste [*corpus caeleste*] – önmagát mozgatja. Ebből az következik, hogy lelke van [*animatum*]. Amit sokan nem fogadnak el.

<33> Erről mármost azt kell mondanunk, hogy ha nem tételezzük fel, hogy az Első <Mozgó> Mozgató önmagától mozog, akkor közvetlenül egy teljesen mozdulatlan dolog által kell mozgatva lennie. Amiből Aristotelés is egy diszjunkció formájában a következő következtetést vonja le: hogy tudniillik vagy rögtön el kell jutnunk egy Első Mozdulatlan Elkülönült Mozgatóhoz; vagy egy önmozgatóhoz, melytől ugyanúgy eljutunk egy Első Mozdulatlan Elkülönült Mozgatóhoz [*movens primum immobile separatum*].⁴⁶

<34> A Filozófus azonban más úton halad előre a *Metafizika* II. könyvében, hogy megmutassa: nem lehet a végtelenségig előremenni a hatóokokban, hanem el kell jutni egy egyedüli első okhoz; és ezt nevezzük Istennek.⁴⁷ Ez az út pedig ilyen. A hatóokok minden rendezett sorában az első a középső oka, a középső pedig az utolsó oka, akár egyetlen, akár több középső van. Ha azonban megszüntetjük az okot, megszűnik az is, aminek ő az oka. Ha tehát elveszük az elsőt, akkor a középső sem lesz képes ok lenni. De ha a hatóokok sorozatában a végtelenbe megyünk, akkor az okok egyike sem lesz első. Meg fog szünni tehát az összes többi is, amelyek a középső <okok>. Ez azonban nyilvánvalóan hamis.⁴⁸ Ezért fel kell tételeznünk, hogy van egy Első Hatóok. Ez pedig Isten.⁴⁹

<35> Egy másik érvelést is összeállíthatunk Aristotelés szavaiból. A *Metafizika* II. könyvében ugyanis megmutatja, hogy a legnagyobb mértékben igaz dolgok egyszersmind a legnagyobb mértékben létezők is.⁵⁰ A *Metafizika* IV. könyvében

⁴⁶ *Physica* VIII, 5. fejezet 12. – Tamás ebben a bekezdésben azt mondja, hogy az Első Mozgó Mozgató lelkes voltának feltevése nem lényegi eleme az istenérvnek, hanem – Aristotelésszel egyetértésben – elhagyható, ahogy maga Tamás is utalt erre fentebb, a <21.> bekezdésben („*Quia vero, hoc habito... / Miután azonban ha bizonyítottuk is...*”).

⁴⁷ *Metaphysica* II/2, 994 A. A *Metafizika* a *elaton* könyvének második fejezete szerint a létezők láncolatában feltétlenül el kell jutnunk egy első okhoz vagy princípiumhoz (ἀρχή vagy αἰτία), a végtelenbe menés lehetősége logikai alapon kizárható. Aristotelés azonban *expressis verbis* csak az anyagi, a mozgató, a cél- és a formai okokat említi, a létesítő, azaz hatóokokat nem.

⁴⁸ A hétköznapi világtapasztalat igazolja, hogy léteznek okozatok (érezkelhető szubsztanciák) a környezetünkben, tehát vannak ezek okai is.

⁴⁹ A hatóokokból vett érv 2. *nervus probandijának* tárgyalása, az érv első felének bemutatása nélkül.

⁵⁰ *Metaphysica* II/1 *ad finem* = 993 B 23–31: οὐκ ἴσμεν δὲ τὸ ἀληθὲς ἄνευ τῆς αἰτίας· ἕκαστον δὲ μάλιστα αὐτὸ τῶν ἄλλων καθ' ὃ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τὸ συνώνυμον (οἶον τὸ πῦρ θερμότερον· καὶ γὰρ τοῖς ἄλλοις τὸ αἴτιον τοῦτο τῆς θερμότητος)· ὥστε καὶ ἀληθέστατον τὸ τοῖς ὑστέροις αἴτιον τοῦ ἀληθέσιν εἶναι. διὸ τὰς τῶν αἰεὶ ὄντων ἀρχὰς ἀναγκαῖον αἰεὶ εἶναι ἀληθεστάτας (οὐ γὰρ ποτε ἀληθεῖς, οὐδ' ἐκείναις αἰτίων τί ἐστι τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐκείναι τοῖς ἄλλοις), ὥσθ' ἕκαστον ὡς ἔχει τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τῆς ἀληθείας. – Itt Aristotelés összekapcsolja a legnagyobb fokú igazságot az örökkévalósággal és az önmagától való létezéssel: „az örökké létező dolgok

pedig megmutatja, hogy van valami, ami a legnagyobb mértékben igaz, abból, hogy látjuk, hogy két hamis dolog egyike hamisabb, mint a másik, minélfogva a másik szükségképp igazabb, mint az egyik; ez pedig ama dologhoz való közelítése alapján van, ami minden megszorítás nélkül [*simpliciter*] s a legnagyobb mértékben igaz.⁵¹ Mindezekből továbbá kikövetkeztethető, hogy van valami, ami a legnagyobb mértékben létező. És ezt nevezük Istennek.⁵²

<36> A Damaszkuszi ezenkívül bevezet egy másik érvet is,⁵³ melyet a dolgok kormányzásából [*ex gubernatione rerum*] vesz; amelyet helyesel a Kommentátor is

princípiumai szükségképp az örökké legigazabbak.” Tamás tézisének – „a legigazabb dolog egyben a leginkább létező is” – belátásához Aristotelés tézisének megfordítására van szükség. Illusztrációként Aristotelés is a tűz példáját használja a bizonyításhoz, ezt veszi át Tamás is a *STh* 4. istenérvében (*ex gradibus rerum*).

⁵¹ *Metaphysica* IV/4 *ad finem* = 1008 B 32-1009 A 6 (az ellentmondás elvének részletes tárgyalása *reductio ad absurdum*mal): ἔτι εἰ ὅτι μάλιστα πάντα οὕτως ἔχει καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τὸ γε μᾶλλον καὶ ἦρτον ἔνεστιν ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων· οὐ γὰρ ἂν ὁμοίως φησαιμεν εἶναι τὰ δύο ἄρτια καὶ τὰ τρία, οὐδ' ὁμοίως διέψευσται ὁ τὰ τέτταρα πέντε οἰόμενος καὶ ὁ χίλια. εἰ οὖν μὴ ὁμοίως, δηλον ὅτι ἄτερος ἦρτον, ὥστε μᾶλλον ἀληθεύει. εἰ οὖν τὸ μᾶλλον ἐγγύτερον, εἴη γε ἂν τὸ ἀληθές οὐ ἐγγύτερον τὸ μᾶλλον ἀληθές, κἂν εἰ μὴ ἔστιν, ἀλλ' ἤδη γέ τ' ἔστι βεβαιότερον καὶ ἀληθινώτερον, καὶ τοῦ λόγου ἀπηλλαγμένοι ἂν εἴημεν τοῦ ἀκράτου καὶ κωλύοντός τὴν διανοίαν ὀρίσαι. („...a többé és a kevésbé benne van a dolgok természetében; mert nem mondanánk, hogy a kettő és a három egyformán páros; és nem egyformán téved az, aki szerint a négy az öt, és az, aki szerint a három az ezer. Ha tehát nem egyformán <tévednek,> akkor világos, hogy az egyik kevésbé <téved,> úgyhogy inkább igaza van. Ha tehát a nagyobb mértékben <valamilyen> a közelebbi, akkor bizonyára van valami olyan igaz, amihez közelebbi az inkább igaz...)

⁵² A dolgok fokozataiból – *ex gradibus rerum*, *STh* 4. út – vett istenérv alkalmazása az „igaz” és a „létező” fogalmára. A *STh* részletesebben dolgozza ki ezt az érvet, mint a *ScG*.

⁵³ Damaszkuszi Szt. János († 749) második istenérve az Ἐκδοῖσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως-ból (*De fide orthodoxa* vagy *Expositio fidei*). Damaszkuszi alapvető értekezésének első istenérve szerint nem lehet minden létező teremtet, mert akkor nem lesz, aki teremtette légyen őket. Az I/3. fejezetben kifejtett, második istenérv szerint Isten az ellentétes természetű elemek összserendezője, a világ egységprincípiuma: Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τῆς κτίσεως συνοχὴ καὶ συντήρησις καὶ κυβέρνησις διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἔστι θεὸς ὁ τὸδε τὸ πᾶν συστησάμενος καὶ συνέχων καὶ συντηρῶν καὶ αἰεὶ προνοούμενος· πῶς γὰρ ἂν αἰ ἐναντία φύσει, πυρὸς λέγω καὶ ὕδατος, ἀέρος καὶ γῆς, εἰς ἐνὸς κόσμου συμπλήρωσιν ἀλλήλοις συνελθῆσθαι καὶ ἀδιάλυτοι μένουσιν, εἰ μὴ τις παντοδύναμος δύναμις ταῦτα καὶ συνεβίβασε καὶ αἰεὶ τηρεῖ ἀδιάλυτα; (PG 94, 796 C 9–D 3) Ez a fiziko-teológiai istenérv – Tamásnál az 5. út: a dolgok kormányzásából vett ér – vázlata. Innét János továbbkövetkeztet Isten mint Teremtő fogalmára: Τὶ τὸ τάξαν τὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια, ὅσα τε δι' ἀέρος καὶ ὅσα καθ' ὕδατος, μᾶλλον δὲ τὰ πρὸ τούτων, οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ αἶρα καὶ φύσιν πυρὸς τε καὶ ὕδατος; Τίς ταῦτα ἔμιξε <utalás a *Timaios* kézműves istenére> καὶ ἐμέρισε; Τί τὸ ταῦτα κινήσαν καὶ ἄγον τὴν ἄληκτον φορὰν καὶ ἀκώλυτον; Ἄρ' οὐχ ὁ τεχνίτης τούτων καὶ λόγον ἐνθεῖσι πᾶσι, καθ' ὃν τὸ πᾶν φέρεται τε καὶ διεξάγεται; Τίς δὲ ὁ τεχνίτης τούτων; Ἄρ' οὐχ ὁ πεποικῶς ταῦτα καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγαγών; – Aki el tudta rendezni az égi és földi jelenségeket, magát az eget és a földet, a tüzet és vizet; aki össze tudta veyíteni és megállíthatatlan mozgásra tudta indítani mindezeket; az csak mindezek alkotója és létrehozója lehetett.

a *Physica* második könyvéhez írt kommentárban.⁵⁴ És ez a következő. Lehetetlen, hogy bizonyos ellentétes és össze nem hangzó dolgok egyetlen rendben működjenek együtt [*in unum ordinem concordare*] mindig vagy sokszor, hacsak nem valamely lény kormányzása révén, mely minden dolognak együtt és külön-külön is megszabja, hogy meghatározott célra tartsanak [*ut ad certum finem tendant*]. De látjuk, hogy a világban különböző természetű dolgok egyetlen rendben működnek együtt, és pedig nem ritkán és véletlenszerűen, hanem mindig vagy általában. Szükséges tehát, hogy legyen valaki [*aliquem*], akinek az előrelátása [*providentia*] révén kormányzódik a világ. És ezt nevezzük Istennek.⁵⁵

Fordította: Vassányi Miklós

⁵⁴ Ibn Rosd kommentárja Aristotelés *Physica* II/3-hoz, a kauzalitás négy fajával foglalkozó alapvető fejezetéhez: „Caput tertium, in quo solvuntur dubia de causa finali”, Aristotelis Stagiritae de physico auditu libri octo, cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis. Venetiis: apud Ivntas, MDL <1550,> 36 *recto*, 75. kommentár. A Kommentátor itt arról ír, hogy a célokság szükségszerűen felveendő a természet működésének magyarázatába. Ibn Rosd, a Kommentátor művei online olvashatók a következő oldalon: capricorn.bc.edu/siepm/books.html#12.

⁵⁵ Az érv *STh*-ban szereplő verziójához képest megfordul a premisszák sorrendje: Az ottani első premissza itt a második, és fordítva.